

*Dr. Koray ÖZCAN

**VAKFİYELERE GÖRE SELÇUKLU KENTİNDE
TİCARET MEKÂNLARININ ÖRGÜTLENME DÜZENİ VE
MEKÂNSAL DİZİLİŞ BİÇİMLERİ ÜZERİNE BİR DENEME
"KONYA ÖRNEĞİ"**

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivite merkezleri olarak ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi üzerine, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirimler yapılmasıdır.

Araştırma, Selçuklu döneminde Konya kentinde gerçekleştirilen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin vakfiye kayıtlarında yer alan mekânsal bilgilerin, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Selçuklu kenti, Konya, ticaret mekânları, mekânsal örgütlenme, mekânsal diziliş.

AN ESSAY ON THE SPATIAL ORGANIZATION AND SYNTAX OF THE COMMERCIAL SPACES IN SELJUK TOWN ACCORDING TO THE WAQFIYYES "THE CASE OF KONYA"

ABSTRACT

The aim of this study is to estimate on the form of spatial organization and syntax of commercial spaces as the center of economic activities in Anatolian towns during Seljuk period, in the case of Konya.

The methodology of this study is based on examining of the spatial data in the waqfiyye records concerning the monumental-public service buildings in Konya during Seljuk period built by Seljuk Emirs in terms the spatial organization and syntax of commercial space and transferring those data on to the plans, scheme and tables.

Key words: Seljuk town, Konya, commercial spaces, spatial organization, spatial syntax.

1. GİRİŞ

"Selçuklu kentleşmesi" olarak tanımlanan Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim ve kolonizasyon sürecinde Anadolu coğrafyasında Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik yaşam kültürlerinin sentezi olarak yeni bir kent medeniyeti örgütlenmiştir¹. Bu örgütlenmenin mekânsal dinamikleri; askeri ve stratejik yapı organizasyonları olarak kale ve surlar gibi savunma yapıları, Türk-İslâm kent yaşamının temel mekânsal gereksinimi olarak sosyal-kültürel ve siyasal merkez işlevindeki ulucami ile hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış mekânlarda faaliyet gösterdiği ekonomik etkinlik merkezleri işlevindeki çarşı ve pazarlar olarak tanımlanabilir.

Bu araştırmanın amacı, Selçuklu döneminde Türk-İslâm yerleşim gelenekleri etkisinde mekânsal kurgusu yeniden biçimlendirilen Anadolu kentlerinin, ekonomik etkinlik ya da aktivitelerinin gerçekleştirildiği ticaret mekânlarının, kentsel yerleşme alanı içinde mekânsal örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişinin, Konya kenti örneklem alanı boyutunda kestirilmesidir. Bu kestirimlerin, Selçuklu dönemi kentsel mekânsal organizasyonlarını biçimlendiren yapıların örgütlenmesinde etkin olan unsurların tanımlamasına yönelik araştırmalara yöntem kurgusu açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmada "ticaret mekânları kavramı" ile anlatılmak istenen; Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal unsurlarından biri olarak ekonomik etkinlik ya da aktivitelerin gerçekleştirildiği çarşı-pazar alanları içinde ya da dışında konumlan(dırıl)an ve vakfiye

* Selçuk Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Plânlama Bölümü, 42079, Selçuklu, Konya. korayzcan@yahoo.com.

¹ Özcan, Koray, *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2005.

kayıtlarında, "dükkân" veya "han" ya da "imalâthane" olarak tanımlanan ticarethâne ve imalâthane işlevindeki birimleridir.

2. MATERYAL ve YÖNTEM

Araştırmanın materyalini, Selçuklu egemenlik döneminde siyasal-yönetmel merkez işlevindeki Konya kentinde Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet yapılarına ilişkin beş vakfiye oluşturmaktadır:

I. Selçuklu emirlerinden Şemseddin Altun Aba tarafından yaptırılan ve Selçuklu döneminde Anadolu'da ilk anıtsal-kamusal hizmet yapısı işlevindeki 1202 yılına tarihlenen Altun Aba Medrese ve Kervansaray vakfiyeleri²,

II. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus kızı Fatma Hatun ya da Devlet Hatun tarafından yaptırılan Hatuniye Mescidi'ne ilişkin 1213 ve 1224 tarihli iki vakfiye³,

III. Selçuklu emirlerinden Kemâleddin Oğul Bey tarafından 1248 yılında yaptırılan Hızır İlyas Zaviyesi'ne ilişkin vakfiye⁴,

IV. Selçuklu emirlerinden Celâleddin Karatay tarafından 1251 yılında yaptırılan Karatay Medresesi ile kardeşi Kemâleddin Rûmtaş tarafından 1246 yılında yaptırılan Mescid ve Zaviye'ye ilişkin vakfiyeler⁵,

V. Selçuklu dönemi vezirlerinden Sahip Ata Fahreddin Ali tarafından 1264 yılında yaptırılan Konya İmaret vakfiyesidir⁶.

Araştırma, Selçuklu dönemine tarihlenen anıtsal-kamusal hizmet kurumları işlevindeki yapılara ilişkin vakfiye kayıtlarının, ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni ve mekânsal dizilişi açısından irdelenmesi ve elde edilen bulguların plân, şema ve tablolar üzerine aktarılmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde alınmıştır.

Burada şu hatırlatma yerinde olur: Araştırmanın yöntem kurgusu içinde ulaşılan sonuçlarla, Anadolu coğrafyasında farklı

mekânsal ve işlevsel dinamikler eşliğinde örgütlenen Selçuklu kentlerinin, ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusuna dönük genel bir modelin tanımlanabilmesi, ancak diğer kentlerdeki vakfiye kayıtlarının irdelenmesi ve karşılaştırmalı değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Nitekim Selçuklu dönemine ilişkin vakfiye kayıtlarının sınırlı sayıda olduğu gözönüne alınırsa, bu araştırmanın Selçuklu kentlerindeki ticaret mekânlarına ilişkin bir ön değerlendirme olarak, gelecekteki çalışmalara yöntem kurgusu açısından katkı koyacağı düşünülmektedir.

² Erdoğan, Abdülkadir, "Konya ile ilgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi", *Konya Dergisi*, 6, Konya 1937, s.370-375; Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleteni*, XI/42, Ankara 1947, s.197-221. Bu vakfiye metninin yeniden okunmasında katkılarından dolayı SÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Fikret Arslan'a teşekkür edilir. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.830-840.

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtları Arşivi, Defter no:596. Bu vakfiyenin kısa tercümesi için bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Keykavus Kızı Fatma Hatun Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.378-386.

⁴ Bu vakfiyenin detaylı tercümesi için bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Kemâleddin Oğul Bey Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.920-924.

⁵ Turan, Osman, "Selçuk Devri Vakfiyeleri-III, Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleteni*, XII/45, Ankara 1948, s.17-171; Erdoğan, Abdülkadir, "Üç Selçuk Sultanına Sadakatle Hizmet Eden Emir Celâleddin Karatay'ın Konya'daki Muhteşem Medresesine Ait Arapça Vakfiyeden Çıkarılan Hülâsa", *Konya Dergisi*, 2-3, Konya 1936, s.127-128; 189-191; Uğur, M. Ferit-Koman, M. Mesud, *Selçuk Büyüklerinden Celâlüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*, Konya Halkevi Yayınları, Konya 1940, s.75-87. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Karatay Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.859-876.

⁶ Bayram, Sadi-Karabacak, Ahmet Hamdi, "Sahip Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, XIII, Ankara 1981, s.31-61. Ayrıca bkz. Konyalı, İbrahim Hakkı, "Sahip Ata İmaret Vakfiyesi", *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Konya Belediyesi Yayınları, Konya 1964, s.813-818.

3. BULGULAR

Mekânsal Örgütlenme Düzeni

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtlarında; Eski Çarşı, Yeni Çarşı (İplikçiler Çarşısı ya da Bazâar-ı Rîşte), Altun Aba Çarşısı, Uzun Çarşı, Garipler veya Gurebâ Çarşısı, Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı, Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı, Argaçcılar Çarşısı, Cami Çarşısı, Allâme Çarşısı, Debbâğlar yeri (Debbâğlar Çarşısı), Pazar-ı Suzen-gerân (İğneciler Pazarı), Odun Pazarı ve Buğday Pazarı gibi çarşı ve pazar adlarının varlığından, ticaret mekânlarının belirli mal veya ürün ya da hizmet alım-satımında uzmanlaşmış çarşı ve pazarlar biçiminde örgütlendiği anlaşılmaktadır (tab. 1).

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında sıra dükkânlar ya da hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir. Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları çarşı ve pazarların mekânsal örgütlenmesi açısından irdelenirse; "...Yeni Çarşı'da Külâhdûzlar (Külâhcılar) sırasında dükkânlar..." ve "...Eski Çarşı'da Mescidler sırasında dükkânlar..." gibi kayıtlar, ticaret mekânlarının mal-ürün kompozisyonları farklılık ya da benzerliklerine göre çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan "sokak düzeni" boyutunda mekânsal uzmanlaşma/örgütlenme gösterdiği anlaşılmaktadır (çiz. 1, 2).

Bu noktada, "...Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân..." ve "...Aksaray Kapısı Mahallesi'nde... birbirine bitişik iki dükkân..." gibi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları işlevindeki "mahalle üniteleri" düzeyinde de örgütlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir (tab.5).

Selçuklu döneminde Konya kentinde ticaret faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir başka mekân ise çarşı ve pazarlar ya da konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde konumlan(dırıl)an, genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken

olarak tanımlanan birimlerden oluşan tüccar hanlarıdır. Nitekim vakfiyelerde; "...Attâr Armağanşah Mahallesi'nde Ermen Han..." ve "...Meydanî Mahallesi'nde Debbâğların Hanı..." ya da "...Eski Çarşı'da Demre (?) Hatun ve Bedreddin Yalman Hanları..." gibi kayıtlar, ticaret faaliyetlerinin çarşı ve pazarlar içinde ya da dışında tüccar hanları işlevindeki mekânlarda da örgütlendiğini ortaya koymaktadır (tab. 4, çiz.1).

Selçuklu dönemi ticaret mekânlarının örgütlenme düzeni, kentsel yerleşim alanındaki yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından değerlendirilirse; tüm Ortaçağ İslâm kentlerinde olduğu gibi, ticaret mekânlarının yer seçiminde İslâm odaklı kentsel yaşam düzeninin mekânsal yansımaları olarak sosyal-kültürel merkez ya da toplanma-dağılıma merkezleri işlevindeki ulucami ya da mescid veya medrese gibi dinsel kurumların etkin olduğu söylenebilir.

Vakfiye metinleri irdelenirse; "...Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşı..." veya "...Debbâğlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân..." ya da "...Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân..." gibi kayıtlar ile vakfiyelerde Camî-i Şerif'e atfedildiği anlaşılan Cami Çarşısı'nın varlığı veya Yeni Çarşı'nın İplikçi Mescidi'ne atfen İplik Pazarı olarak adlandırıldığına ilişkin kayıtlar, ticaret mekânlarının yer seçimi tercihlerinde dinsel yapı ve kurumların etkinliğine işaret etmektedir (tab. 5, çiz. 2).

Selçuklu döneminde ticaret mekânlarının yer seçimi tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde bir başka etken ise, hemen tüm

¹ Von Grunebaum, Gustave E., "The Structure of the Muslim Town", *Essays in the Nature and Growth of a Cultural Tradition*, Routledge&Kegan Paul Limited Press, London 1961, s.141-158; Lapidus, Ira Marvin, *Muslim Cities in the Later Middle Ages*, Harvard University Press, Cambridge 1967, s.86-95; Hourani, Albert H., "Introduction; The Islamic City in the Light of Recent Research", *The Islamic City: A Colloquium*, A. H. Hourani-M. S. Stern (ed.), University of Pennsylvania Press, Oxford 1970, s.9-24.

sanayi öncesi ya da Ortaçağ kentlerinde gözlemlendiği gibi⁸, askeri-stratejik işlevinin ötesinde, surlarla çevrili kentlere mal, insan ve hizmet akışının da giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapılarıdır.

Vakfiye kayıtlarında; "...Sultan kapısında beş dükkân...", "...Sultan kapısı yolunda Odun Pazarı...", "...Aksaray kapısında iki dükkân..." ve "...Kassâb-hâne Kapısı'nda Kassâblar (Kasaplar) sırası, Haffâflar (Kunduracılar) sırasında dükkânlar..." gibi ifadeler, ticaret mekânlarının örgütlenmesinde yer seçimi tercihleri açısından kent kapılarının da dinsel kurumlar kadar etkin olduğunu ortaya koymaktadır (tab.2, 5).

Burada şu hatırlatma yerinde olur: Selçuklu döneminde Konya kentinde ticaret mekânlarının kent kapıları odaklı yer seçiminde belirli ve tanımlı bir değişim süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bu değişimin temel nedeni, kent surlarının XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1220-1221) yeniden yapılandırılması ve genişletilmesine dayalı olarak oluşturulan yeni kent kapıları çevresinde yeni çarşı ve pazarların eklenmesi ile ticaret mekânlarının yeniden örgütlenmesidir⁹.

Mekânsal Diziliş ve Tipolojiler

Selçuklu dönemi vakfiye kayıtları, ticaret mekânlarının mekânsal dizilişi ve tipolojileri açısından irdelenirse; çarşı ya da pazarlar içinde ya da dışında, genellikle sıra dükkânlar ya da tek kitle halinde yapılandırılan hanlar içinde örgütlendiği söylenebilir (tab.2, 4).

Bu çerçevede, "dükkân" dizilişleri üzerine bir değerlendirme yapılırsa; "...altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân..." ya da "...alt katları bodrum üç dükkân..." veya "...birbirine bitişik alt katları bodrum olan dört dükkân..." gibi ifadelerden, "dükkân" olarak tanımlanan ticaret mekânlarını oluşturan birimlerin tek katlı yapılaşma düzeninde bitişik sıra dükkânlar, iki katlı yapılaşma düzeninde ise

"bodrum+dükkân" veya "dükkân+hücre" ya da "dükkân+oda" biçiminde diziliş gösterdiği anlaşılmaktadır (çiz.1, 2).

Öte yandan, kitlesel yapılar olarak han tipolojileri irdelenirse; "...fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermen Han..." ve "...fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı..." gibi vakfiye kayıtlarından, han tipolojilerinin genellikle iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya mesken olarak tanımlanan birimlerden oluştuğu söylenebilir (çiz.1).

Vakfiye kayıtlarında; "...Hoca Hasan-ı Sultanî Hanına bitişik altı dükkân...", "...Kuzu Han ve buna bitişik on dükkân ve öte yandan bitişik sekiz dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında dokuz dükkân...", "...birbirine bitişik sofa ve arsa ve altı ile beraber üst katta iki oda ve iki dükkân...", "...medrese yanında hücre ile beş dükkân...", "...Eski Çarşı'da şimdi sabunhâne, dört ev ve altı dükkân..." ve "...Haffâflar Çarşısı'nda furun..." gibi ifadeler, ticaret birimlerinin sofa ya da hücre veya oda olarak tanımlanan konut işlevindeki birimler, cami veya medrese gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar, tüccarların faaliyet gösterdiği tüccar hanları ve sabunhâne ya da furun (fırın) gibi zanâat ya da imalât mekânları ile kombinasyon/gruplaşma oluşturduğunu düşündürmektedir (tab.3, 4).

4. SONUÇ

Selçuklu kentleri, Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim ve kolonizasyon sürecinde

⁸ Sjöberg, Gideon, *The Preindustrial City; Past and Present*, The Free Press, New York 1965, s.323-324; Morris, Anthony Edwin James, *History of Urban Form; Before the Industrial Revolutions*, George Godwin Limited Press, London 1979, s.75-76; Akbar, Jamel A., "Gates as Signs of Autonomy in Muslim Towns", *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture*, X, Leiden 1983, s.141-147.

⁹ Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 1985, s.55-57; Yasa, Azize Aktaş, "Konya'nın Anadolu Selçukluları Dönemi Fiziki Yapısı", *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1998)*, SÜ Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Konya 1998, s.242-243.

Bizans egemenliğinden devralınan yerleşim mirası üzerinde Orta Asya Türk ve İran Türk-İslâm yerleşik yaşam kültürlerinin ortak mekânsal ürünleri olarak biçimlendirilmiştir. Selçuklu kentlerinin mekânsal unsurlarından biri olarak, alım-satım ve üretim-dağıtım faaliyetlerinin olduğu kadar sosyal ve kültürel yaşamın da odak merkezi işlevini üstlenen çarşı ve pazarların, Türk-İslâm kent yaşamının temel mekânsal gereksinimi olarak sosyal-kültürel ve siyasal merkez işlevindeki ulucami ile hiyerarşik bir düzen içinde, farklı tüccar ve zanâatkar gruplarının kendilerine ayrılmış mekânlarda faaliyet gösterdiği ekonomik etkinlik merkezleri olarak örgütlendiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu kentlerinde ticaret mekânlarının örgütlenme biçimi ve mekânsal kurgusunu Konya kenti örneğinde sınırlı sayıda vakfiye kayıtlarına dayalı olarak tanımlamayı hedefleyen bu araştırma sonunda bir dizi sonuçlara ulaşılabilmektedir.

I. Selçuklu döneminde Konya kenti ticaret mekânlarını oluşturan; on dört çarşı ya da pazar, Altun Aba Vakfisi'nde seksen üç, Celâleddin Karatay'ın Medrese ve kardeşi Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviye vakfiyelerinde on iki, Sahip Ata İmarat Vakfisi'nde on sekiz, Kemâleddin Oğul Bey Vakfisi'nde dokuz, Keykâvus kızı Fatma Hatun Vakfisi'nde on iki olmak üzere –en az– yüz otuz dört "dükkân" ile bir furun (ekmek fırını), bir sabunhâne (sabun imalâthânesi), bir debbâğhâne (deri imalâthânesi), bir kârhâne (çömlekçiler kârhânesi), bir salhâne, bir kassâbhâne, bir cendere (ezme yeri) olmak üzere yedi farklı imalâthânenin varlığı belirlenmiştir (tab.4).

II. Ticaret faaliyetlerinin yer seçimi ya da konumlanma tercihleri açısından mekânsal örgütlenmesinde etkin olan unsurlar, hemen tüm sanayi öncesi ve Ortaçağ İslâm kentlerine benzer olarak, kentsel sosyal-kültürel ve ekonomik yaşamın odak merkezi olarak ulucami

ile kente mal-ürün ya da hizmetlerin giriş-çıkış noktaları işlevindeki kent kapıları olduğu anlaşılmaktadır (çiz. 3).

III. Ticaret mekânlarının çarşı ve pazarlar içinde "sıra" olarak tanımlanan sokak düzeninde, genellikle tek katlı sıra dükkânlar ya da tek yapı olarak iki katlı yapılaşma düzeninde oda veya meskenlerden oluşan hanlar içinde aynı zanâat ya da ticaret faaliyeti ile uğraşan tüccar gruplarının bir araya gelmesi ya da gruplaşması biçiminde örgütlendiği ve gerek dükkân gerekse han tipolojisinde örgütlenen ticaret mekânlarının, çarşı ve pazarlar dışında, konut alanları niteliğindeki mahalle üniteleri içinde de konumlandığı belirlenmiştir.

IV. Ticaret mekânlarını oluşturan "dükkân" ya da "han" olarak tanımlanan birimler, sofa ya da hücre gibi konut işlevindeki birimler, medrese veya mescid gibi sosyal-kültürel hizmet kurumları işlevindeki yapılar ve imalât mekânları ile kompozisyon/gruplaşma oluşturmaktadır (çiz.1, 2).

V. Ticaret mekânlarında yapılaşma düzeni; bitişik ya da sıra yapı düzenine örgütlenen "dükkân" gruplarından ya da iki katlı yapı düzeninde örgütlenen ve oda ya da mesken olarak tanımlanan han yapılarından oluşmaktadır. Dükkân tipolojisindeki ticaret birimlerinde yaygın yükseklik tek kattır. İki katlı ticaret birimlerinde zemin kullanımları her zaman ticaret işlevinde olup üst katlar oda ya hücre olarak tanımlanan konut, alt katlar ise bodrum olarak tanımlanan depolama işlevine ayrılmıştır (çiz.1).

Bu sonuçlar, Konya kenti ticaret mekânlarının bugünkü örgütlenme düzeninin mekânsal ve işlevsel altyapısı açısından değerlendirilirse, Selçuklu döneminin sosyal ve ekonomik ilişkiler ağı içinde örgütlenen ticaret mekânlarının, Selçuklu dönemi sonunda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de etkinliğini koruduğu ve ticaret alanlarının

mekânsal ve işlevsel kurgusunu biçimlendirdiği söylenebilir¹⁰.

Nitekim Konya kenti ticaret mekânlarının, ekonomik örgütlenme düzeninden üretim biçimlerine, sosyal-kültürel yaşam pratiklerinden yapım-inşa teknolojisine dek uzanan bir dizi değişen/dönüşen koşullar kapsamında yeni yapı ve kurumların eklenmesi ile morfolojik ya da yapısal olarak yenilenmekle birlikte¹¹, özellikle yer seçimi tercihlerine dayanan mekânsal ve işlevsel kurgu açısından Selçuklu dönemi mekânsal altyapısı üzerinde geliştiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, mekânsal kuruluşu Selçuklu dönemine tarihlenen ticaret alanlarının mekânsal ve işlevsel altyapısının Konya kentinin mekânsal gelişme sürecinde -bugün için de- geçerli ve etkili olduğu söylenebilir. Bu etkilerin boyutları; ticaret mekânlarının, kentsel gelişme sürecini gerek yönetsel ve ekonomik kurumlar gibi kentsel merkez işlevlerinin yer seçimi tercihleri gerekse kentsel yol sistemi kurgusunu biçimlendirmesi

gibi bir dizi kentsel plânlama kararlarında da¹² gözlemlenmektedir. Bu gözlemler, kentsel evrim sürecinde mekânsal süreklilik ve değişmeyen fizikî koşulların kentsel mekânların örgütlenmesi üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

¹⁰Ergenç, Özer, *Osmanlı Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s.35-38, 158-159; Oğuzoğlu, Yusuf, "Konya Mevlana Müzesindeki Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılda Konya Şehir Dokusunun Özellikleri", *Araştırma Sonuçları Toplantısı VI (23-27 Mayıs 1988)*, Ankara 1987, s.99-105.

¹¹Oğuzoğlu, Yusuf, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", *Araştırma Sonuçları Toplantısı V (6-10 Nisan 1987)*, C.1, Ankara 1988, s.1-10. Cumhuriyet döneminde Konya kenti ticaret mekânlarının morfolojik değişim süreci için bkz. Uysal, Mehmet, *Tarihi Merkezlerde Ticaret Mekânlarının Değişim/Dönüşüm Analiz Yaklaşımı; Konya, Kayseri, Sivas Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2004, s.86-97.

¹²Konya kentsel plânlama deneyimleri üzerinde ticaret mekânlarının etkileri için bkz. Yenice, Mahmut Serhat, *Kentsel Planlama Sürecinde Konya Kent Formunun Gelişimi Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya 2005, s.42-54.

Tablo 1. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Çarşı ve Pazarlar

Çarşı ve Pazarlar

Yeni Çarşı (Sük-i Cedîd)
Eski Çarşı (Sük-i Afîk)
Allâme Çarşısı
Altun Aba Çarşısı
Debbâğların Hanı(Debbâğlar Çarşısı)
Uzun Çarşı
Argaçcılar Çarşısı
Buğday Pazarı
Pazar-ı Sûzen-gerân
Garipler veya Gurebâ Çarşısı
Haffâflar (Kunduracılar) Çarşısı
Kassâblar (Kasaplar) Çarşısı
Cami Çarşısı
Odun Pazarı

Vakfiye

Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Fatma Hatun'un 1213 ve 1224 tarihli Mescid Vakfiyesi
Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi

Tablo 2. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Çarşılarında Sıra/Sokak

Sıra ya da Sokaklar

Yeni Çarşı'da
Külâhdüzlar (Külâhçılar) sırası
Eski Çarşı'da
Mescidler sırası
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda
Kassâblar sırası
Kassâbhâne veya Salhâne Kapısı'nda
Kunduracılar sırası

Vakfiye

Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid-Zaviye Vakfiyesi

Tablo 3. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde İmalâthâneler

İmalâthâneler

Kârhâne
Sabunhâne
Cendere
Kassâbhâne
Furun (Fırın)
Salhâne

Vakfiye

Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi
Kemâleddin Rûmtaş'ın 1246 tarihli Mescid ve Zaviye Vakfiyesi

Tablo 4. Vakfiye Kayıtlarına Göre Selçuklu Döneminde Konya Kentinde Tüccar Hanları

Hanlar

Karatay (?) Hanı
Ermen Han
Hoca Hasan-ı Sultânî Hanı
Debbağlar Hanı
Kuzu Han (?) ya da Altun Aba Hanı
Demre ya da Zümrüt Hatun Hanı
Bedreddin Yalman Hanı
Tebrizli tacir Hoca Bahtiyar Hanı

Vakfiye

Celâleddin Karatay'ın 1251 tarihli Medrese Vakfiyesi
Sahip Ata Fahreddin Ali'nin 1264 tarihli İmaret Vakfiyesi
Kemâleddin Oğul Bey'in 1248 tarihli Zaviye Vakfiyesi
Şemseddin Altun Aba'nın 1202 tarihli Medrese Vakfiyesi

Tablo 5. Vakfiye Kayıtlarının Ticaret Mekânları ile İlgili Bölümlerinden Örnekler**Sahip Ata Fahreddin Ali'nin Konya İmaretine İlişkin 1264 tarihli vakfiyesi**

Konya'da, Sultan Kapısı yolunda Odun Pazarı.

Konya dışında Aksaray Kapısı Mahallesi adı ile bilinen mahallede kâin, bir sofa ve arsa ve altı ile beraber fevkânî iki oda ve iki dükkân.

Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkânî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han).

Yeni Çarşı'da Külâhçılar sırasında, üçü birbirine bitişik beş dükkân.

Eski Çarşı'da Mescidler sırasında, birbirine bitişik üç dükkân.

Camiî Şerif hizasında kâin, altlarındaki bodrumla beraber üç dükkân.

Konya'da Cami Çarşısı'nda kâin, dükkân.

Kemâleddin Rûmtaş'ın Mescid ve Zaviyesi'ne İlişkin 1246 tarihli vakfiyesi

Konya'nın dış kısmında, Garipler (Gurebâ) Çarşısı'nda hudutları Lusunk (?) vereseşi mülküne, Halul bin Barsauma (?) varisleri mülküne, Rehile (?) Hatun'a mensup vakfa ve yola nihayetlenen birbirine bitişik iki dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Salhâne (Kassâbhâne) Kapısı bölgesinde, kasaplar sırasında, sınırları Abdullah kızı Meryem'in mülküne, Şeref Hatun'a mensup vakfa, (?) sokağına ve yola nihayetlenen münferid bir dükkân.

Konya'da, Ayakkabıcılar Çarşısı'nda sınırları Yuhenna (?) köyüne, Abdullah'ın mülküne, Süleyman'ın mülküne ve yola nihayetlenen başka bir dükkân.

Konya'da, İhtiyar Hamamı denilen mevkide, sınırları vakfa, Sinân denilen Emîr İlyas mülküne, Bahaedin Arab'ın mülküne ve yola nihayetlenen fırın.

Celâleddin Karatay'ın Medresesi'ne İlişkin 1251 tarihli vakfiyesi

Konya içinde, Buğday Çarşısı yakınında, sınırları üç yandan vakfa, dördüncü sınırı yola nihayetlenen birbirine bitişik üç dükkân.

Konya'da, Sultan Kapısı'nda, adı geçen Medresenin (Karatay) yanında, sınırlarından biri yol, ikinci ve üçüncüsü adı geçen medresenin yolu, dördüncüsü Necmeddin Behramşâh'ın mülkü bulunan, hücresi ile beş dükkân.

Şemseddin Altun Aba'nın Medresesi'ne İlişkin 1202 tarihli vakfiyesi

Konya'nın dış kısmında, Meydanî Mahallesi'nde Yeni Bağçe adıyla mârûf fevkânî ve tahtânî on sekiz odalı Debbâğların Hanı.

Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde iki dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da yedi dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Allâme Pazarı'nda birbirine bitişik dükkânlar.

Konya'nın dış kısmında, Eski Pazar'da bir sabunhâne, dört ev ve altı dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Yeni Pazar'da bulunan on bir dükkân.

Konya'nın dış kısmında, medresenin (Altun Aba) bulunduğu yerde, Kuzu Han (?) adıyla mârûf bir han ve bu hana bir yandan on ve öte yandan sekiz adet bitişik dükkân ile bu sekiz dükkânın karşısında bulunan dokuz dükkân.

Konya'nın dış kısmında, cenderede mârûf bir dükkân.

Konya'nın dış kısmında, Bakırcı Yusuf Mahallesi'nde kârhâne adıyla bilinen (Çömlekçiler) yakınında birbirine bitişik iki dükkân, bir ev ile bunlara bitişik dört ev.

Konya'nın dış kısmında, Altun Aba Medresesi yakınında Altun Aba adıyla mârûf çarşıda yedi dükkân.

Kemâleddin Oğul Bey'in Hızır İlyas Zaviyesi'ne İlişkin 1248 tarihli vakfiyesi

Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'na bitişik altı dükkân.

Konya'nın içinde, Hoca Hasan-ı Sultanî Hanı'nın karşısında sınırları bir taraftan vakfa, diğer taraftan Ebü'l Fazl'in evine bitişik iki dükkân.

Keykâvus kızı Fatma Hatun'un Hatuniye Mescidi'ne İlişkin 1213 ve 1224 tarihli vakfiyeleri

Konya dışında, Debbâğlar Mescidi'ne bitişik iki dükkân.

Konya dışında, Argaççılar Çarşısı'nda bir dükkân.

Konya dışında, Uzun Çarşı'da bir dükkân.

Konya dışında, Şerafeddin Camii'nin batısında iki dükkân.

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Kombinasyonları

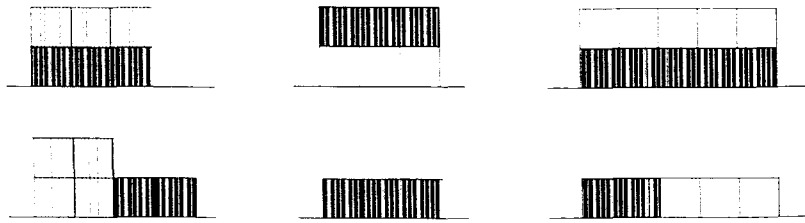
Gösterim

 Dükkan

 Konut

 Hücre

 Bodrum

Koray ÖZCAN (2005)

97

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Şemseddin Altun Aba Vakfisi'ne göre "Han Tipolojisi"

"...Konya'nın dış kısmında, Meydanı Mahallesi'nde Yeni Bağce adıyla bilinen fevkanî ve tahtânî on sekiz odadan oluşan Debbâğların Hanı..."

10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfisi'ne göre "Han Tipolojisi"

"...Attâr Armağanşah Mahallesi'nde kâin, fevkanî ve tahtânî on odadan oluşan Ermenhâne (Ermen Han)..."

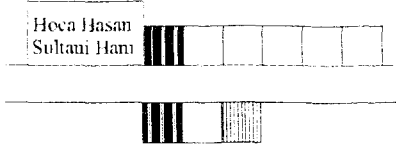
6	7	8	9	10
1	2	3	4	5

Koray ÖZCAN (2005)

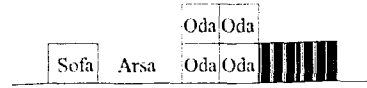
Çiz. 1 Vakfiyelere Göre Ticaret Mekânlarının Diziliş Kompozisyonları.

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

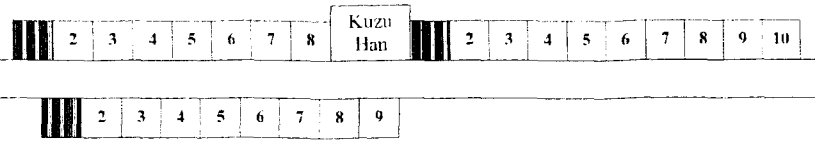
Kemaleddin Oğul Bey Vakfı'na göre 'sokak düzeni'

Sahip Ata Vakfı'na göre 'mekânsal diziliş'

Şemseddin Altun Aba Vakfı'na göre 'sokak düzeni'

Koray ÖZCAN (2006)

98

Mekânsal Örgütlenme Düzeni ve Diziliş Denemeleri

Sahip Ata Fahreddin Ali Vakfı'na göre 'mekânsal diziliş'

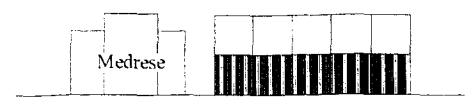
Kemaleddin Oğul Bey Vakfı'na göre 'mekânsal diziliş'

Fatma Hatun Vakfı'na göre 'mekânsal diziliş'

Celaleddin Karatay Vakfı'na göre 'mekânsal diziliş'

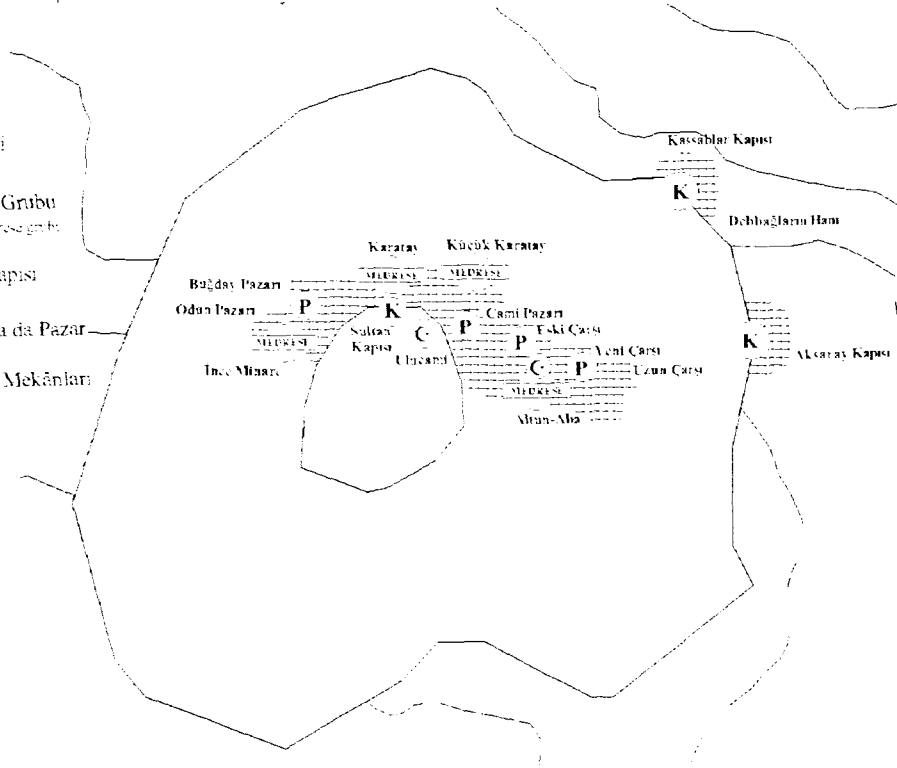
Koray ÖZCAN (2006)

Çiz. 2 Vakfiyelere Göre Ticaret Mekânlarında Sokak Dizilişi ya da Sıra Düzeni.

Vakfiyelere Göre Selçuklu Döneminde Konya Kenti Ticaret Mekânları

Gösterim

- Uhcami
- Külhye Grubu
Cami-Medrese grubu
- Kent Kapısı
- Çarşı ya da Pazar
- Ticaret Mekânları

Koray ÖZCAN (2005)

Çiz. 3 Vakfiyelere Göre Selçuklu Döneminde Konya Kenti Ticaret Mekânları.

